

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه فنی و حرفه‌ای استان بهمان

آموزشگاه فنی و حرفه‌ای زینب کبری (س)

جزوه درس روانشناسی رشد

تهیه و تنظیم: علی زارعی

مهر ۹۷

منبع اصلی درس :

روانشناسی رشد - لورابریگ - مترجم یحیی سید محمدی - جلد ۱ و ۲

* کلیاتی در مورد دانش روانشناسی *

روانشناسی چیست؟

علم روانشناسی (psychology science) پیشینه ای دراز اما تاریخچه ای کوتاه دارد بدین معنا که اگرچه یافته های روانشناسی با روش علمی، قدمت زیادی ندارد، اما مباحث مورد نظر این علم از دیر باز مورد توجه انسان بوده است. تاریخچه علم روانشناسی به یونان باستان باز می‌گردد. تا سال ۱۸۷۹ میلادی دانش روانشناسی جزئی از علم فلسفه به شمار می‌آمد تا زمانی که در آلمان و آمریکا به عنوان یک علم مستقل مورد مطالعه قرار گرفت. روانشناسی یک علم نو ظهور با تاثیر بسیار زیاد است به همین خاطر همیشه این سوال در ذهن مردم مطرح است که روانشناسی چیست و چه اهداف دارد؟ روانشناسی با علمی مانند فلسفه، جامعه‌شناسی، فیزیولوژی، عصب‌شناسی و به طور کلی دانش‌هایی که مربوط به علوم انسانی هستند ارتباط تنگاتنگ دارد.

اصطلاح روان‌شناسی یا سایکولوژی، مانند بسیاری از اطلاعات مربوط به حوزه روان‌شناختی ریشه‌ای یونانی دارد و از دو کلمه psyche به معنی روح و ذهن و logos به معنی مطالعه یا شناخت تشکیل شده است که معنی تحت‌اللفظی آن، مطالعه نفس و شناخت نفس می‌باشد به طور خلاصه معنی و تعریف روانشناسی یعنی :

بررسی و مطالعه علمی رفتار و فرآیندهای ذهنی.

این جمله چند بخش برجسته دارد .

۱- روان‌شناسی دانش است. ۲- روان‌شناسی به بررسی رفتار می‌پردازد. ۳- روان‌شناسی به بررسی فرآیندهای روانی می‌پردازد.

روانشناسی همانند دیگر شاخه‌های دانش، از پایه‌های اصول علمی پیروی می‌کند. این دانش به بررسی رفتار که دیدنی (عینی) است و فرآیندهای روانی که انگاره‌ای (ذهنی) است می‌پردازد. رفتار همه‌ی واکنش‌هایی است که از جانداران سر می‌زند. رفتار آشکار است و در برابر آن فرآیندهای روانی، پنهان و انگاره‌ای (ذهنی) است.

منظور از «رفتار»، کلیه حرکات، اعمال و رفتار قابل مشاهده مستقیم و غیرمستقیم است؛ و منظور از «فرآیندهای روانی»، مباحثی همانند احساس، ادراک، اندیشه (تفکر)، هوش، شخصیت، هیجان و انگیزش، حافظه و... است.

با توجه به اینکه «روانشناسی» بر بسیاری از وجوه زندگی ما اثر می‌گذارد، شایسته است حتی کسانی که در پی کسب تخصص در این رشته نیستند آگاهی مختصری از این دانش پویا داشته باشند.

آگاهی از اینکه مقدمات روانشناسی چیست به شما کمک می‌کند تا بفهمید چرا افراد به شیوه‌های معینی می‌اندیشند و عمل می‌کنند.

هدف های مهم روانشناسی عبارت اند از:

- ✓ توصیف و سنجش رفتارها، که در شرایط گوناگون جلوه گر می شوند.
- ✓ توضیح علت های رفتار و نتیجه گیری منطقی از چگونگی آن، برای پی بردن به واقعیت ها
- ✓ پیش بینی نتایج رفتارها براساس اطلاعات موجود از عملکردهای گذشته
- ✓ مهار یا کنترل رفتارها، برای تسلط بر امور و دست یابی به موفقیت در کارها
- ✓ حل دشواری های رفتاری در زندگی فردی و اجتماعی رسیدن به این هدف ها، موضوع رشته های گوناگون علم روانشناسی است

به یاد داشته باشید استفاده درست از روان شناسی در شما بصیرتی نسبت به نگرشها و واکنش های خودتان ایجاد میکند. در واقع ما همواره با انسان ها سرو کار داریم و برای ایجاد روابط خوب با آنها الزاماً باید از آنها و همینطور خودمان شناخت کافی داشته باشیم. این جریان در نهایت به شناخت مشکلات فردی و اجتماعی و ارائه راهکارهای متنوع برای غلبه بر آنها و دستیابی به سلامت روان می انجامد.

یکی از مباحث مهمی که در بحث های روانشناسی بصورت بنیادین بسیار عنوان شده است تاثیر علم روانشناسی بر کیفیت زندگی افراد است. همه ما در تمامی مقاطع زندگی به دنبال داشتن یک زندگی خوب هستیم و در این راستا اهدافی مانند شادی، احساس خوشبختی، رضایت از زندگی، موفقیت، سلامت روح و روان، ثروت، موقعیت اجتماعی، تحصیلات مناسب، میزان درآمد، درجه و مرتبه شغلی، موقعیت اجتماعی، کانون خانواده امن و مناسب و ... را دنبال می کنیم که در نتیجه وجود رضایت مندی از دسترسی به هر یک از این اهداف کیفیت زندگی ما بهبود می یابد، مانند :

- ✓ سبک های فرزند پروری
- ✓ بهبود روابط با افراد
- ✓ سبک زندگی
- ✓ شناخت عاداتهای غلط رفتاری و اصلاح آنها
- ✓ بهبود کیفیت زندگی در همه ابعاد آن
- ✓ اعتماد به نفس و سلامت روان
- ✓ مهارتهای زندگی (حل مساله ، توسعه هوش هیجانی ، جرات ورزی و...)

بنیانگذار علم روانشناسی کیست؟

بد نیست بدانید که همه در مورد بنیانگذار علم روانشناسی نظر ثابتی ندارد.

اما در سال ۱۸۷۹ میلادی روانشناسی از فلسفه جدا شد.

دانشمند آلمانی ویلهلم وونت به عنوان بنیانگذار و پدر علم روانشناسی اولین آزمایشگاه روان شناسی را رسماً در دانشگاه لایپزیک آلمان تاسیس کرد.

ویلهلم وونت تحقیقات گسترده ای درباره روانشناسی انجام داد که همگی آنها زمینه ساز پیدایش روان شناسی به شکل امروز آن شدند.

رویکرد های معاصر در روانشناسی چیست؟

منظور از رویکرد شیوه نگرش به موضوع است. در روانشناسی هر موضوعی را می توان با رویکردهای گوناگون بررسی کرد.

هر یک از رویکردها اعمال آدمی را تا حدودی به گونه ای متفاوت تبیین میکنند و هر یک از آنها سهمی در تصویر ما از تمامیت وجود هر فرد دارد. در واقع در روان شناسی هر یک از اعمال انسان را میتوان به گونه های مختلف توصیف کرد، برای مثال فرض کنید از خیابانی رد می شوید. با رویکرد روانشناسی زیست شناختی این عمل را میتوان شلیک عصب هایی به شمار آورد که عضلات پاهای شما را به کار می اندازد. اما رویکرد رفتاری، همین عمل را بدون اشاره به رویدادهای داخل بدن توصیف می کند. به این معنا که چراغ سبز محرکی محسوب میشود که شما با عبور از خیابان به آن پاسخ میدهید. عمل عبور از خیابان را میتوان با رویکرد شناختی نیز بررسی کرد، یعنی از راه توجه به فرآیندهای ذهنی سازنده آن رفتار. رویکرد شناختی عمل شما را بر حسب هدفها و نقشه هایتان تبیین میکند.

در زیر پنج رویکرد در روانشناسی به اختصار توضیح داده شده است.

۱- رویکرد زیست شناختی

مغز انسان با بیش از ده میلیارد یاخته عصبی و پیوندهای بی شمار بین آنها احتمالاً پیچیده ترین ساختار در عالم هستی است. اصولاً تمام رویدادهای روانی به نحوی متناظر با فعالیت مغز و دستگاه عصبی هستند، در رویکرد زیست شناختی به بررسی آدمی و انواع دیگر جانداران سعی می شود پیوند رفتار آشکار با رویدادهای برقی و شیمیائی که در بدن و به ویژه در مغز و دستگاه عصبی صورت می گیرند، شناخته شود.

این رویکرد در پی تعیین آن دسته از فرآیندهای زیستی - عصبی است که زیربنای رفتار و فرآیندهای ذهنی را تشکیل می دهند.

برای مثال در رویکرد زیستی به افسردگی سعی می شود این اختلال برحسب تغییرات غیر عادی در میزان انتقال دهنده های عصبی تبیین شود.

این انتقال دهنده های عصبی موادی شیمیائی هستند که در مغز تولید می شوند و ارتباط بین نورون ها یا یاخته های عصبی را میسر می سازند.

۲- رویکرد رفتارگرایی

بدون شک رفتارگرایی، مکتبی در روانشناسی است که تمایل دارد همیشه، به جای آن که فکرها و حالت های ذهنی ما را بررسی کند، آن رفتارهایی را بررسی کند که به دنبال فکرها می آیند.

از دیدگاه این گرایش:

نمی توان بین دو فکر مختلف، تفاوتی قائل شد، مگر آن که در رفتاری که به دنبال آن فکرها می آید، تفاوتی وجود داشته باشد. رفتارگرایان معتقدند تمامی رفتارهای آدمی از طریق تقویت و تنبیهی که از محیط دریافت کرده اند نشات می گیرد. آنها معتقد نوع تربیت می تواند شخصی را خلافکار و دزد، یا همان شخص را فردی به هنجار و مقبول در جامعه نشان دهد.

۳- رویکرد شناختی

رویکرد شناختی انسان را موجودی پردازش کننده اطلاعات و مسئله گشا تلقی می کند.

این دیدگاه در پی تبیین رفتار از راه مطالعه شیوه‌هایی است که شخص به اطلاعات موجود توجه می‌کند، آنها را تفسیر می‌کند، و به کار می‌برد.

شناخت گرایان اعتقاد دارند:

تنها از طریق مطالعه فرآیندهای ذهنی می‌توان به طور کامل دریافت که جانداران چه می‌کنند و برای بررسی فرآیندهای ذهنی می‌توان رفتارهای خاصی را مورد توجه قرار داد

پدیده‌هایی از قبیل ادراک، تفکر، زبان، حافظه اگر چه قابل مشاهده نیستند ولی واقعیت‌هایی هستند که بدون توجه به آنها توصیف و تبیین رفتار و فرآیندهای روانی امکانپذیر نمی‌باشد.

۴- رویکرد روان کاوی

رویکرد روان کاوی نظریه‌ای درباره عملکرد ذهن، اختلال‌های روانی و نام شیوه‌ای روان درمانی است که بر این فرض اساسی استوار است که بیشتر فعالیت‌های ذهنی و پردازش آنها در ناخودآگاه رخ می‌دهد. در واقع روانکاوی با مطالعه شخصیت خصوصی سروکار دارد، یعنی انگیزه‌های ناهشیاری که رفتار را هدایت می‌کنند.

همزمان با رشد رفتارگرایی در آمریکا، زیگموند فروید مفهوم روانکاوی را درباره رفتار آدمی در اروپا پایه‌گذاری کرد. فروید معتقد بود هر یک از اعمال آدمی علتی دارد که ریشه آن را باید در یک انگیزه ناهوشیار جست و نه در دلیل معقولی که خود شخص ارائه می‌دهد. فرآیندهای ناهوشیار عبارت است از باورها، ترس‌ها، و خواست‌هایی که شخص از وجود آنها آگاه نیست

۵- رویکرد پدیدار شناختی

رویکرد پدیدار شناختی تقریباً به طور انحصاری به تجربه‌های شخصی توجه دارد. این رویکرد با تجارب شخص از رویدادها، یعنی با پدیدارشناسی فرد سر و کار دارد.

رویکرد پدیدارشناختی را انسان‌گرایی نیز نامیده‌اند زیرا این نظریه‌ها بر خصوصیات تمایز دهنده انسان از حیوان، مانند تلاش در جهت رشد و خودشکوفایی تاکید می‌کنند. پدیدار شناختی رویکردی است برخاسته از واکنش پدیدار شناسان به خصلت بسیار ماشین‌انگارانه سایر دیدگاه‌ها در روان شناسی.

برای مثال، روانشناسان پدیدارگرا مخالف این نظر هستند که رفتار به وسیله محرک‌های بیرونی (برطبق رفتارگرایی)، یا صرفاً از راه اطلاع‌پردازی در ادراک و حافظه (طبق روانشناسی شناختی)، یا توسط تکانه‌های ناهوشیار (طبق نظریه‌های روانکاوی) کنترل می‌شود.

همچنین اهداف روانشناسان پدیدارشناس نیز جدا از هدف‌های روانشناسان وابسته به سایر رویکردهای روانشناختی است

این روانشناسان بیشتر با زندگی درونی و تجارب درونی فرد سروکار دارند تا با پرورش نظریه‌ها یا پیش‌بینی رفتار.

انواع شاخه‌های مختلف روان شناسی کدامند؟

حال سوال این است که شاخه اصلی علم روانشناسی چیست ؟

روانشناسی مانند اکثر علوم دارای رشته های فرعی بسیار متنوعی است که ناشی از تاثیر و نفوذ روانشناسی در حوزه های مختلف دانش است.

در حال حاضر در انجمن روانشناسی آمریکا حدود ۵۴ کمیته تخصصی در حوضه های مختلف روان شناسی وجود دارد. در مطالب زیر به تعریف برخی از رشته های فرعی روانشناسی اشاره شده است.

روانشناسی بالینی

اهمیت شاخه بالینی روانشناسی چیست ؟

روانشناسی بالینی شاخه ای از روانشناسی است که به درک، پیش بینی و درمان ناپهنجاری، ناتوانی و آشفتگی های شناختی، هیجانی، زیست شناختی، روانشناختی، اجتماعی و رفتاری کمک می کند و در گستره وسیعی از جمعیت های در جستجوی درمان کاربرد دارد.

نقش های شش گانه آن عبارت است از:

۱. ارزیابی و تشخیص
۲. مداخله و درمان
۳. مشاوره روانشناسی
۴. آموزش و نظارت بر کار روان درمانگرها
۵. پژوهش
۶. و مدیریت

غالب کارهای رشته روانشناسی بالینی در راستای درمان و تشخیص، آموزش و پژوهش است.

روانشناسی مشاوره

روانشناسی مشاوره یکی از رایج ترین انواع روانشناسی است که کاربردهای زیادی هم دارد. روانشناسان مشاوره بسیاری از کارهای روانشناسان بالینی را انجام می دهند، اما اغلب مشکلاتی را تحت درمان قرار می دهند که روانشناس های بالینی کمتر به آنها می پردازند.

روانشناسی سلامت

روانشناسی سلامت به مطالعه فرآیندهای رفتاری و روان شناختی در هنگام سلامت، بیماری و مراقبت سلامت می پردازد. این علم معطوف به درک این نکته است که چگونه عوامل و عوامل فرهنگی، رفتاری و روان شناختی باعث سلامت یا بیماری جسمی می شود.

روانشناسی شخصیت

روانشناسی شخصیت اندیشه‌ها، احساس‌ها و رفتارهایی را بررسی می‌کند که سبک منحصر به فرد تک تک انسان‌ها برای ارتباط با دنیا را تشکیل می‌دهند.

آن‌ها به تفاوت‌های شخصی علاقه مند هستند و تلاش می‌کنند تا همهٔ فرایندهای روانشناختی را با یکدیگر ترکیب و ادغام کنند و از کل شخص، یک توضیح منسجم را ارائه دهند.

روانشناسی اجتماعی

روانشناسی اجتماعی مطالعه موضوعات، مشکلات و مسائل مرتبط با روان شناسی و جامعه است.

روانشناسی اجتماعی، اثرات حضور دیگران را بر رفتار فرد یا رفتار خود را تحت تأثیر گروه مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد.

روانشناسی تفاوت‌های فردی

شاخه‌ای از روانشناسی است که به بررسی شیوه‌هایی می‌پردازد که در آن‌ها افراد در رفتار با یکدیگر متفاوتند می‌پردازد.

روانشناسی مرضی

در پاسخ به این سوال که شاخه مرضی روانشناسی چیست باید بیان کرد که:

روان شناسی مرضی شاخه‌ای از دانش روانشناسی است که به مطالعه ی الگوهای نامعمول رفتاری، ذهنی و احساسی (که میتواند توسط دیگران شتاب دهنده اختلال ذهنی تلقی بشود یا نشود) می‌پردازد.

روانشناسی ورزشی

رشته روانشناسی ورزشی همزمان به بررسی چگونگی تأثیر عوامل روانشناختی بر عملکرد آدمی و همین طور چگونگی مشارکت تأثیرات ورزش و تمرین‌های ورزشی بر عوامل روانشناختی و جسمی می‌پردازد.

روانشناسی صنعتی و سازمانی

موضوع این شاخه از دانش مطالعهٔ علمی رابطهٔ میان انسان و دنیای کار است.

در واقع، کاربرد و بسط و گسترش اصول روان شناسی است به مسایلی که انسان در تجارت و صناعت با آنها دست به گریبان است.

روان شناسی مدیریت

مطالعه و بررسی عوامل موثر بر رهبری و مدیریت اثربخش و روابط بین مدیران و کارکنان.

روانشناسی رشد

شاخه‌ای از علم روانشناسی است که به توصیف و تبیین تغییرات در طول زندگی فرد می‌پردازد و از رشته‌های مختلف زیست شناسی، جامعه شناسی، تعلیم و تربیت و پزشکی کمک می‌گیرد.

اگر چه روان شناسی رشد به تمام مراحل زندگی انسان از تولد تا مرگ می پردازد، اما بر کودکی و نوجوانی تأکید دارد.

روانشناسی زبان

روانشناسی زبان علم مطالعهٔ عوامل روان شناختی و عصب شناختی اکتساب، کاربرد، درک و تولید زبان است.

روانشناسی مثبت گرا

روان شناسی مثبت گرا پدیده های روان شناختی را در سطح های مختلف مد نظر قرار می دهند.

این شاخه از روانشناسی از مطالعهٔ تجربیات انتزاعی مثبت، مانند: شادی، سعادت و خوش بینی، مطالعه ویژگی های شخصیتی مثبت مانند شجاعت و حکمت و مطالعه نهادهای مثبت مانند ساختارهای اجتماعی که می توانند مدنیت و شهروندی مسئولانه را پرورش دهند.

روانشناسی کودکان استثنایی

شاخه روان شناسی کودک استثنایی در روانشناسی چیست؟

روانشناسی کودک استثنایی، شاخه ای از دانش روان شناسی است که به تعریف کلیه مسایل مربوط به کودکان استثنایی از گستره کودکان تیزهوش تا کودکان عقب مانده ذهنی، کودکان نابینا و کم بینا، کودکان ناشنوا و کم شنوا، کودکان دارای ناتوانی های تکلمی و کودکان دارای ناتوانی های حرکتی و ذهنی، و تمامی امور و تعاریف مربوط به پیشگیری و شناخت و آموزش این کودکان می پردازد.

در روانشناسی کودک های استثنایی همان طور که از اسم آن مشخص است به مطالعه کودکان استثنایی در تمامی ابعاد فکری، جسمی، عاطفی عقلانی، رفتاری و غیره پرداخته می شود.

روانشناسی یادگیری

روان شناسی یادگیری علم مطالعه تغییرات نسبتاً پایدار در رفتار است که بر اثر تجربه در توانایی های بالقوه فرد بوجود می آید.

مباحث اساسی

روانشناسی رشد یا روان شناسی تحولی که در سال های گذشته با عنوان روان شناسی ژنتیک شناخته می شد؛ شاخه ای از علم روان شناسی است که به توصیف و تبیین تغییرات در طول زندگی فرد می پردازد و از رشته های مختلف زیست شناسی، جامعه شناسی، تعلیم و تربیت و پزشکی کمک می گیرد. اگر چه روان شناسی رشد به تمام مراحل زندگی انسان از تولد تا مرگ می پردازد، اما بر کودکی و نوجوانی تأکید دارد.

روان شناسان رشد در پی آن هستند تا:

۱- چگونگی رشد انسان را در طول زمان تعیین کنند، برای تحقق این هدف روان شناسان رشد، رفتار افراد را در سنین مختلف به دقت مورد مشاهده قرار می دهند.

۲- از سوی دیگر روان‌شناسان رشد به تبیین رشد می‌پردازند که در آن دو الگوی عمومی و اختصاصی را مد نظر دارند.
۳- سومین هدف روان‌شناسی رشد این است که حاصل مطالعات توصیفی و تبیینی خود را در مورد رشد در جهت مثبت رشد انسان به کار بگیرد و رشد انسان‌ها را به حداکثر برساند. این جنبه کاربردی رشد خصوصاً به کودکان و نوجوانانی که به دلایلی دچار نارسایی در رشد شده‌اند، می‌پردازد.

رشد جریانی است که به صورت مراحل پیوسته ظاهر می‌شود. هر مرحله به صورت طرح و سازمان متفاوتی از تکرار جریان‌های مرحله قبل است. الگوهای قبلی را می‌توان مقدمه‌ای دانست که به عنوان جزئی از سطح رشد بعدی در می‌آیند.

روان‌شناسی رشد، علمی است که جریان تحولات و تغییرات (کمی و کیفی) جسمی، ذهنی، عاطفی، و عملکرد فرد را در طول عمر از لحظه تولد (از لحظه انعقاد نطفه) تا هنگام مرگ مطالعه می‌کند.

• **رشد پیوسته است یا ناپیوسته؟ نظریات در این مورد دو احتمال داشت:**

۱) نوزادان و کودکان پیش دبستانی خیلی شبیه بزرگسالان به دنیا پاسخ می‌دهند. تفاوت بین بالغ و نابالغ صرفاً به مقدار یا پیچیدگی مربوط می‌شود. در این صورت تغییر در تفکر پیوسته است. (فرایند افزودن تدریجی مهارت‌های یکسانی که از همان آغاز وجود داشتند)

۲) نوزادان و کودکان روش منحصر به فرد فکر کردن، ادراک و رفتار را دارند. در این صورت رشد ناپیوسته است. (فرایندی که به موجب آن روش‌های تازه و متفاوت درک کردن دنیا و پاسخ دادن به آن در زمان‌های خاصی پدیدار می‌شود). نظریه‌هایی که دیدگاه ناپیوسته را قبول دارند رشد را مرحله‌ای می‌دانند (مثل بالا رفتن از پلکان)

مرحله: عبارت است از تغییر کیفی در احساس و تفکر و رفتار کردن که دوره‌های خاص رشد را مشخص می‌کند.

• **رشد یک دوره دارد یا چند دوره؟**

حوزه رشد انسان به طور فزاینده‌ای متوجه شده است که کودکان و بزرگسالان در موقعیت‌های متفاوتی زندگی میکنند. به طور مثال یک کودک خجالتی که از تعامل با دیگران می‌ترسد با کودکان هم سن خود که با دیگران تعامل دارند در شرایط متفاوتی زندگی میکند.
نظریه پردازان امروزی رشد را به صورت پیچیده و چند لایه شرح می‌دهند.

• **تأثیر نسبی طبیعت و تربیت:**

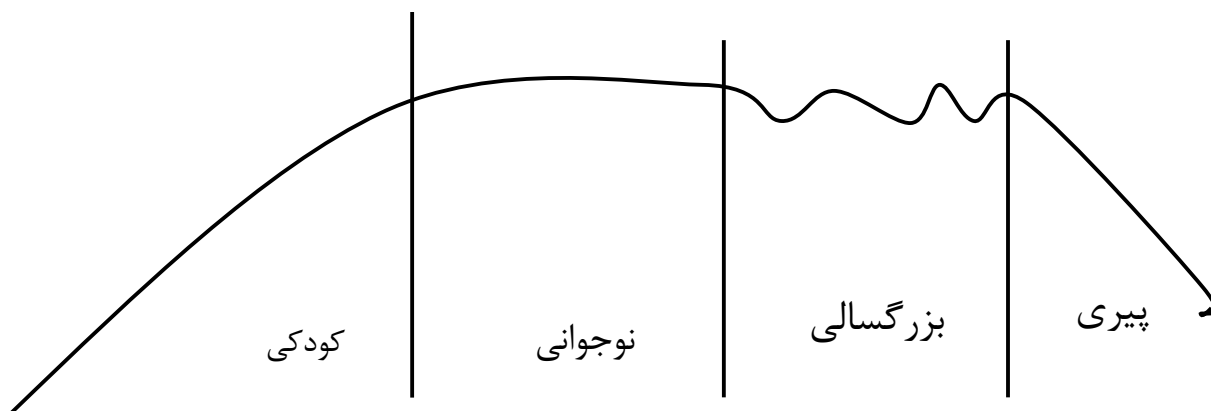
آیا عوامل ارثی مهم‌تر است یا محیطی؟ این مجادله قدیمی طبیعت در برابر تربیت است.

طبیعت: استعدادهای فطری و زیستی **تربیت:** نیروهای پیچیده دنیای مادی و اجتماعی

• **رشد به صورت سیستمی پویا است:** فرایندی که پیوسته جریان داشته و از لقاح تا مرگ گسترش دارد و شبکه پیچیده تأثیرات زیستی، روانشناختی و اجتماعی آن را شکل می‌دهد. رویکرد اصلی سیستم پویا دیدگاه عمر است.

دورنمای عمر: دیدگاه متعادل: اغلب نظریه پردازان امروزی معتقدند که تغییرات پیوسته و ناپیوسته هر دو روی می‌دهد. رشد جنبه همگانی و منحصر به فرد را باهم دارد و هم وراثت و محیط به طور نسبی روی رشد تأثیر می‌گذارند.

تصور رشد در نیمه اول قرن بیستم:

چهار فرض دیدگاه عمر:

رشد: (۱) دائمی (۲) چند بعدی و چند جهتی (۳) بسیار انعطاف پذیر است (۴) چندین نیرو با هم روی آن اثر می گذارند.
۱- رشد دائمی است: هیچ دوره از زندگی از نظر تاثیر بر رشد از دوره دیگر برتر نیست. هر دوره میتواند تاثیرات برابری در تغییر آینده زنگی داشته باشد. به طور کل تغییر در سه زمینه رخ میدهد:

بدنی، شناختی، هیجانی (اجتماعی)

رشد بدنی: تغییرات در اندازه بدن، ظاهر و سلامت بدن

رشد شناختی: تغییر در توانایی عقلانی، از جمله توجه، دانش، حل مسئله، قدرت تخیل، خلاقیت و زبان

رشد هیجانی/اجتماعی: تغییرات در ارتباط هیجانی، خودآگاهی، مهارتهای میان فردی، روابط دوستانه و رفتار اخلاقی

۲- رشد چند بعدی و چند جهتی است: از دیدگاه عمر چالشها و سازگاریهای رشد چند بعدی است (آمیزه پیچیده ای از نیروهای زیستی، روانشناختی و اجتماعی بر آن تاثیر دارند).

رشد در طول عمر از دو نظر چند جهتی است: (۱) رشد به بهبود عملکرد محدود نمیشود، بلکه در هر دوره ای با افت و خیز مواجه میشود. (۲) تغییر علاوه بر اینکه در طول زمان چند بعدی است در هر زمینه از رشد چند جهتی است.

۳- رشد انعطاف پذیر است: رشد در تمام سنین انعطاف پذیر است.

شواهد مربوط به انعطاف پذیری این موضوع را روشن میکند که پیری (خانه خرابی) نیست.

با این حال کمتر انعطاف پذیر میشود به طوری توانایی و فرصت برای تغییر کاهش می یابد. انعطاف پذیری بین افراد متفاوت است.

عوامل موثر بر انعطاف پذیری:

- خصوصیات شخصی می تواند مواجهه با خطر را کاهش دهد. از قبیل هوش و استعدادی که از لحاظ اجتماعی ارزشمندند.
- رابطه صمیمی با والدین یا حتی با یکی از آنها می تواند محیط خانه را آرام کند و سازمان بدهد.
- حمایت اجتماعی خارج از خانواده نزدیک که رابطه نیرومند با آنها با ثبات ترین نعمت کودکان انعطاف پذیر است.
- امکانات و فرصتهای جامعه از قبیل مدرسه خوب، خدمات اجتماعی مناسب و در دسترس، کتابخانه ها و مراکز تربیتی.

۴- رشد تحت تاثیر عوامل متعددی قرار میگیرد:

- ✓ تاثیر مربوط به سن: رویدادهایی که با سن ارتباط دارند، بنابراین میتوان پیش بینی کرد که چه موقعی اتفاق می افتد و چه مدت ادامه می یابند.
- ✓ تاثیر مربوط به تاریخ: این تاثیرات توضیح می دهد که چرا افرادی که هم دوره اند شباهت زیادی با هم دارند اما از کسانی که در دوره های دیگر متولد شده اند متفاوتند.
- ✓ تاثیرات غیر هنجاری: این تاثیرات رویدادهای غیر عادی هستند و فقط برای یک یا چند نفر اتفاق می افتد و قابل پیش بینی هم نیست.

* اصول رشد *

۱- **رشد جریانی مرحله ای و پیوسته است:** تحول انسان پیوسته است و توقف ندارد. از انعقاد نطفه شروع می شود و تا مرگ ادامه پیدا می کند. آنچه که مهم است، توجه به این مساله است که طی عمر، لحظات طلایی و دوره های حساس تحول را باید شناخت و به آن رسیدگی کرد. رشد پیوسته است و نه ناپیوسته. مراحل که برای رشد اشاره می شود جدا از هم نیستند بلکه مانند یک خطی از یک نقطه شروع و بدون تمایز ادامه می یابد. تقسیم بندی دوره های مختلف زندگی بر اساس نوع دیدگاه و زمینه های مطالعاتی در رشد صورت می گیرد. به طور مثال پیاژه رشد (تحول شناختی) انسان را در چهار مرحله و تا پایان ۱۶ سالگی، اریکسون رشد روانی - اجتماعی انسان را از تولد تا پایان عمر و در ۸ مرحله مطرح می کند. به طور کلی و با توجه به ویژگیهای مشترک و تکالیف یکسان انسان در دوره های مختلف سنی می توان رشد انسان را در ۹ مرحله یا دوره مطرح کرد: (سنینی که برای هر کدام از مراحل اشاره می شود صرفاً تقریبی است)

۱. پیش از تولد انعقاد نطفه تا تولد

۲. کودکی ۱، دو تا شش سالگی

۳. کودکی ۲، شش تا دوازده سالگی

۴. نوجوانی دوازده تا بیست سالگی

۵. جوانی بیست تا سی و پنج سالگی

۶. میانسالی سی و پنج تا پنجاه سالگی

۷. پختگی پنجاه تا شصت و پنج سالگی

۸. پیری شصت و پنج سالگی به بعد

۲- **اصل جهت رشد (رشد دارای الگوهای قابل پیش بینی است):** جهت تحول انسان به صورت سری - پایی، مرکزی - پیرامونی و کلی به اختصاصی است.

دوجت اول، ناظر به رشد جسمانی و جهت آخر، ناظر به رشد جسمانی و روانی، هر دو، می باشد. در این تحول، رشد جنبه های عاطفی، هیجانی، روانی حرکتی، از عام و کلی به سوی اختصاصی است.

۳- **اصل تفاوت های فردی:** الگوی تحول در همه انسانها یکسان است، اما کسب تواناییهای روانی متناسب با تفاوت های فردی (سن، جنس، طبقه اجتماعی اقتصادی، زیستی) طبق همان الگو صورت می پذیرد. تنوع زیادی از نظر رشدی

درمیان افراد وجود دارد. این اصل به مفهوم تفاوت‌های فردی در میان انسان‌ها اشاره می‌کند. همچنانکه می‌دانیم ویژگی‌های ژنتیکی هر انسان منحصر به فرد می‌باشد لذا هر فرد با توجه به همان ویژگی‌ها و تاثیر محیط می‌تواند شکل واحدی در رشد داشته باشد با اینحال برای راحتی در تحقیقات و ارائه الگو به یک سطح در رشد اشاره می‌شود که ما باید در تعمیم دهی دچار خطا نشویم، و این نکته را در نظر بگیریم همیشه یک فرد دارای ویژگی‌های مخصوص به خود می‌باشد اگر چه در خیلی از ویژگی‌ها با گروه خود مشترک باشد.

نکات کاربردی درباره تفاوت‌های فردی :

(۱) نباید انتظار داشت تمام کودکان همسن، شیوه رفتار معینی داشته باشند.

(۲) تفاوت‌های فردی، اعتبار و مسئولیت ویژه‌ای برای هر فرد ایجاد می‌کند و به او وجود مستقل می‌بخشد.

(۳) برای تربیت کودکان نمی‌توان از روش‌های مشابه استفاده کرد.

۴- **اصل سرعت رشد و وجود دوره های حساس:** سرعت تحول در همه جنبه ها و در همه سنین، یکسان نیست. به عنوان مثال، سرعت رشد در خردسالی بالا، اما سرعت رشد اجتماعی بسیار پایین است. و یا سرعت رشد اجتماعی در دوره دبستانی بالا، اما سرعت رشد روانی اندکی کمتر است. و یا در دوران بلوغ، سرعت رشد جسمانی و هیجانی بسیار بالاست. سرعت رشد، آهنگ تعلیم و تربیت و نوع برخورد با کودک را تنظیم می‌سازد. در وهله‌هایی که سرعت رشد بالاست، مربی باید بهترین فرصت را برای پرورش کودک بکارگیرد، چه، این وهله به سرعت گذرمی‌کند.

۵- **اصل جنبه های رشد و رشد متعادل:** (۱) رشد جسمی و حرکتی (۲) رشد روانی (شناختی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی تحول انسان در ابعاد مختلف جسمانی، عاطفی، هیجانی، شناختی و اجتماعی صورت می‌پذیرد. جنبه‌های مختلف رشد بر یکدیگر تاثیر متقابل دارند و از هم تاثیر می‌پذیرند. رشد متعادل، تحولی است که همه جنبه‌های تحولی با هم و همگون صورت پذیرند. در تحول متعادل، یک جنبه از رشد، رشد جنبه دیگر را تسهیل می‌کند.

۶- **اصل تدریجی بودن رشد:** تحول انسان یک روند تدریجی است و دفعی نیست. ممکن است عمق فرایند تغییر مشخص نباشد، اما آنچه که بروز می‌کند، بیانگر آن است که توانایی‌های انسان طی وهله‌های پی‌درپی شکل گرفته‌اند.

* فلسفه کودکی *

در اروپای قرون وسطی کودکی دوره مجزا از بزرگسالی بود، کتب حاوی اصطلاحاتی بودند که کودکان را از سایر افراد متمایز می‌کرد. اغلب با کودکان با شدت عمل برخورد میکردند.

- **جان لاک** فیلسوف قرن ۱۷ بریتانیایی کودک را به صورت لوح سفید می‌پنداشت و می‌گفت که کودکان در ابتدا چیزی نیستند بلکه تجربه آنها را می‌سازد. او رشد را پیوسته می‌دانست و طرفدار تربیت بود و کودک را منفعل می‌دانست.

- **ژان ژاک روسو** فیلسوف قرن ۱۸ اهل فرانسه نظریه لاک را رد کرد و کودکان را به صورت وحشی‌های اصیلی در نظر داشت که به طور طبیعی از موهبت درک درست و غلط و برنامه فطری برای رشد سالم و منظم برخوردارند. روسو رشد را مرحله‌ای و ناپیوسته و همراه با ریش می‌دانست. او طرفدار رشد طبیعی بود.

- **داروین (پیشگام بررسی علمی کودک)** با نظریه تکامل خود که بر دو اصل انتخاب طبیعی و بقای اصلح استوار است سبب شد تا دانشمندان دیگر رشد بچه انسان را همین گونه بدانند. با اینکه در نهایت ثابت شد این عقیده غلط است ولی او پیشرو روش علمی در این امر بود.
- **جی استانلی هیل و شاگردش آرنولد گزل** رشد را به صورت فرایندی در نظر گرفتند که به صورت ژنتیکی تعیین شده و خیلی شبیه گل به صورت خودکار شکوفا می شود.
- **آلفرد بینه و تئودور سیمون** ساخت آزمون هوش.
- **دیدگاه روانکاوی (فروید)** او نظریه روانی-جنسی را ساخت. این نظریه تاکید دارد که نحوه ای که والدین سایقه‌های جنسی و پرخاشگری فرزند خود را در چند سال اول زندگی اداره می کنند برای رشد شخصیت سالم حیاتی است. (سه بخش شخصیت: ۱-نهاد ۲-خود ۳-فراخود)
- **نقاط قوت و ضعف نظریه روانکاوی:** از نقاط مطلوب آن این است که به جنبه های متعدد رشد هیجانی و اجتماعی می پرداخت. اما به علت مبهم بودن نظریه و دشوار بودن آزمایش کردن آن و یا غیر ممکن بودن آن ، این نظره از پژوهشهای رشد انسان خارج شد.
- **اریک اریکسون** نظریه روانی-اجتماعی را ساخت و تاکید این نظریه بر این بود که خود بین نهاد و فراخود میانجی گری نمیکنند بلکه در هر مرحله مهارتهایی را کسب میکنند که باعث شود فرد عضو فعال جامعه گردد.
- **رفتارگرایی:** اوایل قرن ۲۰ «رد نظریه روانکاوی» بعلت نادیده بودن ذهن «تشکیل رفتار گرایی» جان واتسون «بعلت قابل مشاهده بودن رفتار خدمات و نقطه ضعف رفتار گرایی: می توان از این شیوه برای برطرف کردن مشکلات کودکان و بزرگسالان استفاده کرد از قبیل پرخاشگری، ترس و... اما این نظریه به خاطر نادیده گرفتن مشارکت افراد در رشد خودشان مورد انتقاد قرار گرفت.
- **نظریه یادگیری اجتماعی» آلبرت بندورا** تاکید بر سرمشق گیری « یا تقلید و یا یادگیری مشاهده ای
- **نظریه شناختی-رشدی پیازه** طبق این نظریه کودکان با دستکاری و کاوش کردن محیط خود، به طور فعال آگاهی کسب می کنند. مراحل رشد پیازه: ۱-حسی- حرکتی ۲-پیش عملیاتی ۳-عملیات عینی ۴-عملیات صوری
- **روش تحقیق پیازه:** روش بالینی روان کاوی، مصاحبه های بالینی باز پاسخ: اولین پاسخی که کودک می دهد مبنای سوال بعدی
- **خدمات و نقاط ضعف او:** علاوه بر بررسی کودکان از جهت دنیای مادی آن ها را از جهت دنیای اجتماعی نیز بررسی کرد اما او توانایی های نوزادان و کودکان را دست کم گرفته بود.

دیدگاههای نظری جدید

- **پردازش اطلاعات:** بعد از طراحی کامپیوترهایی که مسائل رابه صورت مراحل ریاضی انجام میدهند به روانشناسان توصیه کردند که امکان دارد ذهن انسان را نیز به صورت سیستم دستکاری کننده نماد در نظر گرفت که اطلاعات از طریق آن جریان میابند. پژوهشگران پردازش اطلاعات برای ترسیم کردن مراحلی که افراد برای حل مسائل و انجام دادن تکالیف طی میکنند معمولاً از نمودار گردش استفاده میکنند.

این نظریه افراد را به صورت موجودات فعال و معقول در نظر می‌گیرد و رشد را پیوسته می‌داند (یعنی ادارک، توجه، حافظه... در افراد مشابه است اما به میزان کمتر یا بیشتر). مهمترین نکته مطلوب این نظریه این است که تحقیقاتشان دقیق است. با اینکه رویکرد پردازش اطلاعات به خوبی تفکر را به عناصر آن تجزیه میکند اما در کنار هم گذاشتن این عناصر به صورت نظریه ای جامع، مشکل دارد.

• نظریه اجتماعی-فرهنگی ویگوتسکی:

فرهنگ به نسل بعدی انتقال می‌یابد. به عقیده او تعامل اجتماعی برای اینکه کودکان شیوه های تفکر و رفتار کردن را که فرهنگ جامعه را تشکیل میدهد فرا گیرند، ضروری هستند. او کودکان را موجودات فعال و سازنده می‌داند و بر تلاشهای مستقل کودکان در معنی دادن به دنیای خودشان تاکید می‌کند. او رشد شناختی را فرایندی می‌داند که جامعه میانجی آن است. به بیان دیگر هنگامی کودکان تکالیف تازه ای را امتحان می‌کنند، رشد شناختی آنها به بزرگسالان و همسالان پخته تر آنان وابسته است.

موضوع مهم «تعیین تکالیف توسط فرهنگ» افراد جامعه «تعامل اجتماعی» توانایی «موفقیت» «تاکید ویگوتسکی بر فرهنگ و تجربه باعث شد او جنبه زیستی رشد را نادیده بگیرد.»

• مقایسه و ارزیابی نظریه ها:

نا پیوسته» دیدگاه های روانکاوی، شناختی-رشدی پیاژه

پیوسته» دیدگاه های رفتارگرایی، پردازش اطلاعات

پیوسته و نا پیوسته» دیدگاه های کردار شناسی، اجتماعی-فرهنگی ویگوتسکی، عمر

یک دوره» دیدگاه های روانکاوی، شناختی-رشدی پیاژه، پردازش اطلاعات، کردار شناسی

چند دوره ای» دیدگاه های رفتار گرایی، اجتماعی-فرهنگی ویگوتسکی، سیستم بوم شناختی، عمر

طبیعت و تربیت» دیدگاه های روانکاوی، شناختی-رشدی پیاژه، پردازش اطلاعات، کردار شناسی، اجتماعی-فرهنگی ویگوتسکی، بوم شناختی، عمر

تربیت» دیدگاه رفتارگرایی

* روشهای پژوهش *

به منظور جمع آوری اطلاعات درباره رشد انسان، روانشناسان تحقیقاتی انجام می‌دهند و برای انجام این پژوهشها و تحقیقات از روشها و فنون مختلفی استفاده می‌کنند. استفاده از روش علمی برای جمع آوری اطلاعات به محققان اجازه می‌دهد تا واقعیت ها را حتی الامکان بطور علمی مشاهده و توصیف کنند. برخی از مهمترین روشهای تحقیق در روانشناسی رشد به شرح ذیل می‌باشد.

• مشاهده منظم:

۱- مشاهده طبیعی: مشاهده رفتار در موقعیت طبیعی / زندگی روزمره آزمودنی ها را منعکس می‌کند. / نمی‌توانند شرایط را تحت کنترل بگیرند.

۲- مشاهده ساخت دار: مشاهده رفتار در موقعیت آزمایشگاهی برای همه یکسان / به هر آزمودنی برای بروز رفتار مورد علاقه فرصت یکسان می‌دهد. / ممکن است نحوه رفتار آزمودنی ها را در زندگی روزمره روشن نسازد.

• گزارش های شخصی:

۱- مصاحبه بالینی: روشی مصاحبه انعطاف پذیر که پژوهشگر اطلاعات کاملی را از افکار آزمودنی بدست می‌آورد / بدست آوردن اطلاعات زیاد در مدت زمان کوتاه / ممکن است آزمودنی ها اطلاعات دقیق در اختیار پژوهشگر قرار ندهند.

۲- **مصاحبه ساخت دار (پرسشنامه ، آزمون) :** ابزار خود سنجی هر شرکت کننده یکسان است . / مقایسه پاسخهای آزمودنی و گردآوری اطلاعات مناسب را امکان پذیر میکند/ به اندازه مصاحبه بالینی اطلاعات عمیق در اختیار نمی گذارد.

- **روش بالینی یا مورد پژوهی :** با ترکیب مصاحبه، مشاهده، نمرات آزمون تصویر کاملی از عملکرد روانشناختی فرد بدست می آید/ درباره عوامل موثر بر رشد آگاهی عمیق و توصیفی دارد/ امکان دارد اطلاعات پژوهشگران تحریف شده باشد
- **قوم نگاری :** آگاهی از یک فرهنگ از طریق مشاهده آزمودنی/ از روشهای دیگر توصیف دقیق تر و کامل تری در اختیار می گذارد/ ارزشهای پژوهشگران می تواند اطلاعات را تحریف کند

*** طرحهای پژوهش عمومی ***

۱- همبستگی :

- پژوهشگر اطلاعاتی را در مورد آزمودنی بدست می آورد بدون اینکه تجربیات آنها را تغییر دهد.
- بررسی روابط بین متغیر ها را امکان پذیر می سازد.
- امکان نتیجه گیری درباره روابط علت معلولی را فراهم نمی آورد
- **ضریب همبستگی:** عددی است که شرح می دهد دو مقیاس یا متغیر , چه ارتباطی با یکدیگر دارند..

۲- **طرح آزمایشی :** پژوهشگر از طریق گمارش تصادفی آزمودنی ها را در شرایط آزمایشی، متغیر مستقل را دستکاری کردی و تاثیر آن را بر متغیر وابسته بررسی می کند. می توان آن را در آزمایشگاه یا محیط طبیعی اجرا کرد. **نقاط قوت** « امکان نتیجه گیری درباره روابط علت معلولی را فراهم میکند.

نقاط ضعف « هنگامی که در آزمایشگاه اعمال شود ممکن است در دنیای عملی تعمیم نیابد. در آزمایشگاه های میدانی کنترل برخورد آزمایشی معمولاً ضعیف تر از آزمایشگاه است.

*** طرحهایی برای رشد ***

۱- طولی :

- پژوهشگر گروه یکسانی از آزمودنی ها را بارها در سنین مختلف بررسی می کند
- امکان بررسی الگوی مشترک و تفاوتهای فردی در رشد و روابط بین رویداد های قبلی و بعدی و رفتار را فراهم میکند.
- بخاطر تاثیرات خارج شدن آزمودنی ها از تحقیق، تمرین و اثر همدوره، تغییرات مرتبط با سن ممکن است تحریف شود.

۲- مقطعی :

- پژوهشگر گروه هایی از آزمودنی ها را که از لحاظ سن با هم تفاوت دارند در مقطع زمانی یکسانی بررسی میکند.
- از طرح طولی کارآمد تر است و تحت تاثیر خارج شدن آزمودنی ها قرار نمی گیرد.
- امکان بررسی گرایشهای رشد فرد را فراهم نمیکند و تفاوت سنی ممکن است بخاطر اثر همدوره تحریف شود.

مسائل اخلاقی در پژوهش عمر

- ۱- **محافظت از آسیب:** آزمودنی‌ها باید از آسیب‌های جسمی و یا روانشناختی در امان باشند.
- ۲- **رضایت آگاهانه:** تمام آزمودنی‌ها از کودک تا کهنسال حق دارند که از تاثیرات آزمایش آگاه باشند و این آزمایشات باید با رضایت آنان همراه باشد.
- ۳- **امور شخصی:** آزمودنی‌ها حق دارند تا هویت آنها در امور آزمایش پنهان بماند.
- ۴- **آگاهی از نتایج تدابیر سودمند:** آنها حق دارند از نتایج تحقیقات بنابر سطح آگاهی‌شان مطلع باشند.

چند نکته در مورد رشد و مبانی زیستی و محیطی رشد

دوره بحرانی: مدت زمان محدودی است که در آن فرد از لحاظ زیستی آمادگی دارد تا رفتارهای سازگارانه خاصی را فراگیرد. اما به حمایت محیط تحریک کننده نیاز دارد.

دوره حساس: زمانی است که برای ظاهر شدن توانایی‌های خاص مطلوب است و فرد در این زمان خیلی پذیرای تاثیرات محیطی است. مدت زمان محدودی که عضوی از بدن یا رفتار از لحاظ زیستی برای رشد کردن سریع آماده است و در طول این مدت به محیط اطراف خود بسیار حساس است که اگر محیط زیان بخش باشد در این صورت آسیب وارد خواهد شد.

فنوتیپ: خصوصیتی که مستقیماً قابل مشاهده هستند تیپ‌های پدیداری یا فنو تیپ نامیده می‌شوند.

عوامل موثر در رشد:

وراثت و محیط هر دو در رشد تاثیر دارند: تحقیقات روانشناسان رشد نشان داده‌است که وراثت (آمادگی‌های ارثی که از طریق ژن به فرزندان انتقال می‌یابد) و محیط (فراهم بودن امکانات لازم جهت افزایش توانمندی‌های کودک) می‌تواند در وضعیت آینده کودک تاثیر داشته باشد.

عوامل محیطی را می‌توان به این شکل تقسیم کرد:

الف: عوامل محیطی پیش از تولد

عوامل محیطی قبل از تولد در رشد فرد تاثیر مهمی دارد که ما به مهمترین آنها اشاره می‌کنیم.

۱. **سن مادر:** به طور کلی زنانی که از مراقبت‌های بهداشتی، پزشکی و تغذیه مناسب برخوردار باشند، می‌توانند در هر سنی نوزادان سالمی به دنیا آورند و خود نیز سالم بمانند. اما به اعتقاد بسیاری از متخصصان بهترین زمان برای حاملگی سنین بین ۲۰ تا ۳۵ سالگی است. سنین پایینتر از ۲۰ سالگی بدلیل وزن کم و عدم رشد کافی احتمال مشکلات حاملگی، از قبیل کم خونی و مسمومیت حاملگی بیشتر است. این موضوع و خطرات ناشی از نارس بودن نوزاد، کم وزنی در سنین بالاتر از ۳۵ سالگی علی‌الخصوص بالای ۴۰ سالگی بروز اختلالات کروموزومی به ویژه سندرم داون (منگول) بیشتر است.

۲. **تغذیه:** زنان حامله باید رژیم غذایی مناسب داشته باشند تا بتوانند هم سالم بمانند و هم فرزندان سالمی به دنیا آورند.

۳. **داروها:** اغلب داروها دارای تاثیرات منفی بر سلامت جنین هستند. داروهایی نظیر الکل، نیکوتین، هورمون‌ها، بعضی از پادتن‌ها، هروئین، متادون همگی در جنین تاثیرات مخربی می‌گذارد. بسیاری از نوزادانی که مادران شان در دوران حاملگی داروهای فوق را مصرف می‌کردند، علائمی از اختلالات رفتاری از خود نشان دادند.

۴. بیماری‌ها و اختلالات مادر: بیماری‌های ویروسی نظیر سرخجه، آبله مرغان در دوران اولیه بارداری بسیار خطرناک است؛ و یکی از سخت‌ترین بیماری‌های ویروسی در سه‌ماهه اولیه بارداری سرخجه است که ممکن است منجر به ناهنجاری‌های قلبی، ناشنوایی، نابینایی و یا عقب ماندگی ذهنی نوزاد شود. اختلالات و بیماری‌های دیگر نظیر ایدز، سیفلیس، مسمومیت حاملگی نیز موجب اختلالاتی در نوزاد خواهد شد.

۵. عامل ارهاش: اگر مردی با ارهاش مثبت با زنی با ارهاش منفی ازدواج کند، چنانچه فرزندشان ارهاش مثبت داشته باشد ممکن است خون مادر در مقابل ارهاش مثبت پادتن تشکیل دهد. در بارداری بعدی این پادتن‌ها ممکن است به ارهاش مثبت خون جنین حمله کند. این تخریب ممکن است مختصر و یا گاهی باعث فلج مغزی، ناشنوایی و یا عقب ماندگی ذهنی شود. خوشبختانه این مشکل قابل کنترل است و می‌توان بعد از تولد نوزاد و با آزمایش خون آن (نمونه بند ناف) چنانچه مادری ارهاش منفی و فرزند ارهاش مثبت دارد، با تزریق آمپول روگام از تولید پادتن خون مادر جلوگیری شود.

۶. اضطراب مادر: اگر چه بین سیستم عصبی مادر و جنین هیچ ارتباطی وجود ندارد، اما حالات عاطفی مادر مانند، نفرت، ترس و اضطراب در سیستم عصبی مادر تاثیر گذاشته باعث آزادسازی بعضی از مواد شیمیایی (مانند اپی نفرین و استیل کولین) و وارد شدن آن به جریان خون می‌شود و همچنین تحت این شرایط بعضی از غدد فعال شده و مقادیر زیادی هورمون را به خون وارد می‌کنند. این تغییرات از طریق جفت به جنین منتقل می‌شود و باعث تاثیرات منفی بر جنین خواهد شد.

ب: عوامل محیطی پس از تولد

۱. محیط فرهنگی و اجتماعی: در هر جامعه ای سنت‌ها، باورها نگرشها و بطور کلی فرهنگ خاصی حاکم است. در آن فرهنگ برای اینکه فرد به عنوان عضو جامعه پذیرفته شود، خانواده و سایر اعضای جامعه تلاش می‌کنند در پرورش وی ارزشها و باورهای جامعه را لحاظ کنند و بر اساس فرهنگ حاکم بر جامعه خود به تربیت فرزندان بپردازند. بطور مثال در بعضی از جوامع توجه به فردیت باعث تربیت افراد مستقل می‌شود و یا در بعضی دیگر از فرهنگ‌ها روح همکاری و جمع گرایی به عنوان یک اصل پذیرفته شده و رفتارهای متناسب با آن مورد توجه و تشویق قرار می‌گیرد. به نظر بسیاری از روان شناسان، فرهنگ و جامعه باعث نوعی نگرش در آموزش و پرورش شده، باعث ایجاد تبعیض در رشد شناختی کودکان و نوجوانان می‌شود. به عنوان نمونه انتظار پیشرفت در ریاضیات و مهندسی برای پسران و شغل‌های متناسب با آن و انتخاب اسباب بازی‌های متناسب با جنسیت باعث نوعی نگرش سوگرانه شده و بالطبع در رشد توانمندی‌های آنها تاثیر مستقیم می‌گذارد.

۲. محیط اقتصادی: کودکی که متولد می‌شود با توجه به وضع اقتصادی والدین از امکانات و محرک‌هایی برخوردار است. روشن است چنانچه وضعیت اقتصادی خانواده و جامعه در سطح بالایی باشد کودک و نوجوان از حداکثر امکانات محیطی، چه در محیط خانواده و چه در مدرسه برخوردار خواهد بود. این افراد به لحاظ فضای زندگی، وسایل بازی و محرک‌های مناسب جهت پرورش قوای حسی از تحریکات مناسبی برخوردار هستند.

۳. محیط خانوادگی: نوع ارتباط والدین با همدیگر و همچنین چگونگی تعامل آنها با فرزندان می‌تواند در چگونگی شکل گیری شخصیت تاثیر بسزایی داشته باشد. یکی از بحث‌های مهم در روان‌شناسی رشد کودک و نوجوان، نحوه ارتباط والدین است. به طوری که در اکثر نظریه‌های رشد کودک و نوجوان، به اهمیت رفتار والدین توجه شده است. رفتار والدین با فرزندان چه خشن و چه محبت آمیز، چه منع کننده باشد و چه او را آزاد بگذارند غالباً مطابق الگوی فرهنگی خاص که در آن جامعه قرار دارد انجام می‌گیرد. عوامل متعددی در محیط خانوادگی می‌تواند در رشد کودک و نوجوان تاثیر بسزایی داشته باشد که اهم آن عبارتند از:

• شیوه‌های تربیتی یا روشهای فرزندپروری

• وضع اقتصادی خانواده

• تعداد افراد خانواده

• وضع روان‌شناختی والدین

• تحصیلات والدین

• پذیرش فرزند

• نگاه والدینی

• روابط برادران و خواهران

عوامل اشاره شده در رشد کودک و نوجوان بسیار با اهمیت می‌باشد. خانواده‌ای که از لحاظ اقتصادی در سطح مطلوبی باشد، والدینی که از تحصیلات بالایی برخوردار باشند، نگاه مسئولیت پذیر در والدین، پذیرش بدون قید و شرط بدون توجه به ناتوانیهای فرزند و... محیط مطلوبی را برای رشد همه‌جانبه کودک و نوجوان ایجاد می‌کند.

۴- همسالان

۵- مدرسه

رشد پیش از تولد، تولد و نوزاد

تغییرات گسترده‌ای که در مدت ۳۸ هفته حاملگی صورت می‌گیرند معمولاً به سه مرحله تقسیم می‌شوند:

۱- دوره تخمک بارور:

- لانه‌گزینی: بین هفت تا نه روز بعد از بارور سازی لانه‌گزینی روی می‌دهد. بلاستوسیت (گوی توخالی سلول‌ها که با تکثیر تخمک بارور شده تشکیل می‌شود) عمیقاً به جداره رحم می‌چسبد.
- جفت: جفت با نزدیک کردن خون رویان و مادر به هم امکان رسیدن غذا و اکسیژن به ارگانیزم و دفع فضولات را فراهم می‌آورد. (در پایان هفته دوم)

۲- دوره رویانی:

دوره رویانی از لانه‌گزینی تا هفته هشتم حاملگی ادامه دارد. در طول این ۶ هفته، اغلب تغییرات سریع پیش از تولد صورت می‌گیرند. طوری که شالوده تمام ساختارهای بدن و اندام‌های درونی پی‌ریزی می‌شوند.

۳- دوره جنینی:

از هفته نهم تا پایان حاملگی - طولانی‌ترین دوره پیش از تولد است ارگانیزم در طول این مرحله در رشد و تکمیل شدن به سرعت از نظر اندازه بزرگ می‌شود.

- **نکته:** در طول سه ماهه آخر، جنینی که پیش از موقع تولد می‌شود شانس زنده ماندن دارد، مقطعی که برای اولین بار می‌تواند زنده بماند سن زنده ماندن نامیده می‌شود که بین هفته ۲۲ و ۲۶ است. اما اگر بچه بین ماه هفتم و هشتم متولد شود به علت عدم رشد ناکافی ریه‌ها معمولاً برای تنفس به اکسیژن کمکی نیاز دارد.

تأثیرات محیطی پیش از تولد :

تراژوژن ها : به هرگونه عامل محیطی اشاره دارد که در طول دوره پیش از تولد آسیب برساند.

آسیب تراژوژن ها به عوامل زیر بستگی دارد :

- ۱- مقدار : مقادیر بیشتر در دوره زمانی طولانی تر تأثیرات منفی بیشتری دارند .
- ۲- وراثت : ساخت ژنتیکی مادر بر رشد ارگانیزم تاثیر دارد .
- ۳- سن : تأثیرات تراژوژن ها با توجه به سن ارگانیزم در زمان مواجه شدن با آنها تفاوت دارد.
- ۴- سایر عوامل : مثل تغذیه نامناسب ، فقدان مراقبت پزشکی و ...

برخی عوامل موثر بر رشد جنین پیش از تولد :

- ۱- مصرف دارو (داروهای تجویزی یا غیر مجاز)
- ۲- مصرف مواد مخدر (توتون ، سیگار و انواع مخدرها)
- ۳- مصرف الکل و شروبات الکلی
- ۴- تشعشع و قرار گرفتن در معرض اشعه
- ۵- آلودگی های محیطی بویژه در شهر های صنعتی
- ۶- بیماریهای مادر (سرخجه - ایدز - گروه ویروسهای تبخال : شایع ترین عفونت پیش از تولد که از طریق تماس تنفسی یا جنسی منتقل می شود- بیماریهای باکتریایی و انگلی و ...)
- ۷- چگونگی تغذیه مادر و سوء تغذیه
- ۸- استرس های هیجانی و اضطراب شدید
- ۹- مغایرت RH (تفاوت گروه خونی ارثی مادر و جنین) : مادر RH منفی (فاقد پروتئین خون) و پدر RH مثبت (دارای این پروتئین) امکان دارد بچه RH مثبت پدر را به ارث ببرد و مقدار کمی از آن از طریق خون جنین وارد خون مادر می شود ، بدن مادر واکنش نشان داده و برای مقابله پادتن می سازد که این پادتن سلولهای قرمز خون جنین را از بین می برد و باعث بروز مشکلاتی مانند عقب ماندگی ذهنی ، سقط ، صدمه قلبی و ... می شود .
- ۱۰- آنوکسی : عدم تامین اکسیژن کافی
- ۱۱- زود رسی : بچه هایی که ۳ هفته یا بیشتر قبل از پایان ۳۸ هفتگی حاملگی متولد می شوند یا وزن آنها کمتر از ۲۵۰۰ گرم است.

۱۲- نارسی : وزن کمتر از حد انتظار

۱۳- سن مادر و زایمان های قبلی

رشد کودکی (تولد تا ۱۱ سالگی) :

بازتاب های نوزاد:

بازتاب پاسخی فطری و خودکار به نوع خاصی از تحریک است . بازتاب ها واضح ترین الگوهای رفتار سازمان یافته نوزاد است.

- پلک زدن : که در برابر تابش نور بچه فوراً پلکهای خود را می بندد و از او در برابر تحریک شدید محافظت می کند.

- بازتاب مورو : تا ۶ ماهگی ناپدید می شود و حرکتی شبیه در آغوش کشیدن است. در گذشته تکاملی انسان شاید به بچه کمک می کرده تا به مادر آویزان شود .

- **بایبسیگی:** نوازش کف پا از انگشتان به طرف پاشنه ، باعث می شود یا به داخل خم شده انگشتان از هم باز شده و به بیرون خم می شوند. ۸ تا ۱۲ ماهگی ناپدید می شود.
- **چنگ زدن:** ۳ تا ۴ ماهگی ناپدید می شود. بچه را برای چنگ زدن ارادی آماده می کند .
- **گونه:** ۳ وقتی گونه را نزدیک به گوشه دهان نوزاد نوازش دهیم سر به سمت منبع تحریک برمی گردد و به بچه کمک می کند نوک پستان را پیدا کند در ۳ هفتگی ناپدید می شود چرخاندن ارادی سر جایگزین این بازتاب می شود .
- **مکیدن:** امکان تغذیه را فراهم می کند ، با قرار دادن انگشت در دهان نوزاد شروع به مکیدن می کند که بعد از ۴ هفتگی مکیدن ارادی جایگزین می شود.
- **گام برداری:** بچه را برای راه رفتن آماده می کند بطوریکه بچه را باید از زیر بازو نگه داری و اجازه دهید پاهای لخت او کف صافی را لمس کند .

اغلب بازتاب های نوزاد در ۶ ماهگی ناپدید می شود.

خواب نوزادان:

نوزادان روزی ۱۶ تا ۱۸ ساعت می خوابند ، خواب حداقل دو حالت دارد:

- **REM:** در طول خواب با حرکت سریع چشم که نامنظم است. فعالیت امواج مغزی شبیه فعالیت حالت بیداری است. چشم ها زیر پلک ها تکان می خورند ، ضربان قلب ، فشار خون و تنفس ناموزون هستند و حرکات جزئی بدن روی می دهند. در مقابل در طول خواب بدون حرکت سریع چشم
- **NREM:** که منظم است بدن تقریباً بی حرکت است و ضربان قلب ، تنفس و فعالیت امواج مغزی آهسته و موزون هستند. نوزادان بیشتر در خواب REM هستند . به خاطر رشد دستگاه عصبی مرکزی حیاتی است.

گریه نوزادان

گریه اولین روشی است که بچه ها به وسیله آن ارتباط برقرار می کنند و والدین را آگاه می سازند که به غذا ، آرامش یا تحریک نیاز دارند . در طول چند هفته اول بعد از تولد تمام بچه ها دوره های بیقراری دارند که تسلی دادن آنها دشوار است ، اما بیشتر مواقع ماهیت گریه همراه با تجربیاتی که به آن منجر شده اند به والدین کمک می کنند تا از علت آن آگاه شوند . گریه بچه محرک پیچیده ای است که از نظر شدت تفاوت داشته و از ناله تا پیام ناراحتی تمام عیار نوسان دارد .

نوزادان معمولاً بخاطر نیازهای جسمانی ، عمدتاً گرسنگی گریه می کنند ولی بچه ها ممکن است در پاسخ به تغییر دما هنگامی که لخت هستند ، صدای ناگهانی ، یا محرکی دردناک نیز گریه کنند . نوزادان و (بچه های بزرگتر) اغلب با شنیدن صدای گریه بچه های دیگر گریه می کنند.

معمولاً گریه در چند هفته اول افزایش می یابد در ۶ هفتگی به اوج خود می رسد و بعد کاهش می یابد .

روشهای آرام کردن بچه گریان: با توجه به نوع تعبیر علت گریه بچه ها توسط والدین بر اساس تجربه روشهای زیر به کار می رود:

- ۱- تغذیه کودک
- ۲- عوض کردن پوشک بچه
- ۳- فنداق کردن
- ۴- در آغوش گرفتن
- ۵- با موسیقی یا صدای موزون
- ۶- نوازش یا ماساژ دادن
- ۷- ترکیبی از روشهای فوق

در صورت وجود گریه غیر طبیعی احتمال درد در عضوی از بدن یا بیماری است که باید به پزشک مراجعه شود .

حواس نوزادان :

۵ حس نوزادی که به دنیا می آید هنوز کامل نیست. روند تکامل حس ها جاده درازی است که از رحم و دوران جنینی آغاز می شود و به ترتیب ابتدا حس لامسه، بعد چشایی، شنوایی، بویایی و در نهایت بینایی تکامل پیدا می کند. هنگام تولد برخی از این حس ها بیش از سایرین به تکامل رسیده اند و حساس ترند.

● لامسه:

حس لامسه اولین حسی است که در جنین شروع به شکل گیری می کند. از ماه دوم بارداری، وقتی جنین در داخل مایع آمینوتیک حرکت می کند، می تواند حرکت مایع روی بدنش را حس کند. در ماه چهارم بعد از تولد او قادر است با تکان دادن انگشتان بدنش را لمس کند و در اینجاست که تماس پوست به پوست، نوازش، ماساژ و... اهمیت ویژه ای پیدا می کند. زیرا در پی تکامل حس لامسه فرزند شما از این حرکات لذت می برد. اگر دقت کرده باشید در این ماه فرزند شما علاقه ویژه ای به مالیدن صورت خود به گردن و سینه شما حین خوابیدن دارد. او از لمس کردن پوست شما لذت می برد.

● چشایی:

از هفته ۱۱ بارداری به بعد جنین تقریباً می تواند تمامی مزه هایی را که ما حس می کنیم، حس کند. در واقع او به کمک مایع آمینوتیکی مزه تمام آنچه را شما می خورید، می فهمد و می تواند به خوبی مزه شیرین، شور، تلخ و ترش را از هم تشخیص دهد و جالب اینجاست که علاقه خاصی نیز به مزه شیرین دارد و از مزه ترش و تلخ بیزار است. اگر بعد از تولد تصمیم گرفتید فرزندتان را با شیر خودتان تغذیه کنید بهتر است بدانید او می تواند مزه تمام آنچه را شما می خورید حس کند زیرا مزه غذاها به شیر هم منتقل می شود.

● بویایی:

هنگام تولد زمانی که بندناف جدا می شود، نوزاد شما شروع به تنفس می کند. او پیش از این نیز می توانست بوی خوب و بد را از هم تشخیص دهد. فهمیدن این موضوع کار سختی نیست. مقداری وانیل، بعد یک تخم مرغ گندیده را جلوی بینی او بگیرید تا عکس العملش را ببینید. نوزادان عاشق بوی مادران شان هستند. از ۶ روزگی به بعد او بوی مادر را تشخیص می دهد و با آن آرامش می یابد. حتی داشتن روسری یا لباس مادر در کنار او می تواند سبب آرامش او شود.

● شنوایی:

جنین در رحم می تواند صدای قلب مادر را بشنود. هنگام تولد او تفاوت بین صداهای زیر و بم، زبان، مادری و زبان خارجی را متوجه می شود. بعد از مدتی صدای مادر یا صدای موسیقی که هنگام بارداری مادر به آن گوش می داده را تشخیص می دهد. صداهای بلند می تواند همان روزهای بعد از تولد او را بترساند و اگر برای او لالایی بخوانید متوجه می شود. نکته بسیار جالب اینکه صداهای آشنا آنها را یاد عمل های خوشایند می اندازد. به عنوان نمونه شنیدن صدای آب، حمام را برایش تداعی می کند و صدای ظروف، غذا را! صحبت کردن والدین با هم، صدای تلویزیون و حتی صدای قدم های شما به او می فهماند تنها نیست و همین موضوع برای او خوشایند است. اما مراقب باشید صداهای بلند می تواند به شنوایی او آسیب برساند.

• بینایی:

آخرین حسی که در دوران جنینی تکامل می یابد حس بینایی است. گرچه موقع تولد، نوزاد تنها تا ۳۰ متری خود را می بیند و فراتر از آن برایش تار است با این حال حتی در مسافت طولانی فرق نور با تاریکی و حتی فرم افراد را تشخیص می دهد. از ۳ ماهگی او می تواند بهتر ببیند و مادر و پدر بزرگ، والدین و خواهر و برادرها و تقریباً کسانی که از او مراقبت می کنند را می شناسد و خنده او نشانه همین شناخت است. از ۳ ماهگی به بعد او می تواند اسباب بازی های رنگی با اشکال متفاوت را از هم تشخیص دهد.

* رشد از دیدگاه اسلام *

انسان از دیدگاه اسلام موجودی در حال رشد است که در دوران زندگی خود نیز از مراحل و دوره های مشخصی عبور می کند . خداوند در قرآن می فرماید : اوست خدایی که شما را از خاک ناچیز بیافرید و سپس از قطره آب و آنگاه از خون بسته پس شما را از رحم مادر طفلی بیرون آورد تا آن که ، سن رشد و کمال برسید و باز پیر و سالخورده شوید و برخی از شما پیش از سن پیری وفات کنید و همه به اجل معین خود. تا مگر قدرت خدا را تعقل کنید (غافر، ۶۷)

مراحل رشد قبل از تولد

همانا آدمی را از گل خالص آفریدیم، سپس آن گاه او را نطفه گردانیده، در جای استوار قرار دادیم، آنگاه نطفه را علقه و علقه را مضخه و باز مضخه را استخوان گردانیدیم. سپس بر استخوانها گوشت پوشانیدیم. از آن پس او را به صورت خلقی دیگر بوجود آوردیم. آفرین بر قدرت کامل بهترین آفریننده (مومنون ۱۲-۱۴). بنابراین مراحل رشد قبل از تولد به ترتیب عبارتند از : نطفه - علقه - مضخه - استخوان و پوشانیدن گوشت بر آن و ایجاد آفرینشی دیگر .

مراحل رشد بعد از تولد

در قرآن دوران زندگی انسان بعد از تولد به سه دوره مشخص کودکی ، بلوغ و پیری تقسیم شده است. ولی چون دوران مهم رشد و تربیت انسان در سالهای کودکی و جوانی است احادیث فراوانی دوران رشد را بعد از تولد تا ۲۱ سالگی تقسیم بندی کرده و ویژگیهایی برای رشد و تربیت یاد آور شده اند . پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم می فرماید : کودک در هفت سال اول سید و آقا است، در هفت سال دوم روحیه اطاعت و فرمانبرداری دارد و در هفت سال سوم وزیر و مشاور است (وسائل الشیعه ج ۱۵، ص ۱۲۴)

همچنین آن حضرت در حدیث دیگری می فرماید: فرزند خود را هفت سال آزاد بگذار تا بازی کند در هفت سال دوم به ترتیب و ادب کردن او اقدام کن و در هفت سال سوم او را مشاور و همراه خود قرار ده (کافی، ج ۶ ص ۴۷). بنابراین همانگونه که دیده می شود دوران رشد و تربیت بعد از تولد سه مرحله هفت ساله تقسیم می شود شامل دوره سیادت و سروری که هفت سال اول را شامل می شود. دوره اطاعت و فرمانبرداری که دوره یادگیری ، آداب و تربیت صحیح است و دوره سوم که دوره مشورت و همراهی است .

۱- دوره ی سیادت

بازی کردن و مانند گلی خوشبو بودن از ویژگی های بارز این دوره است که در رشد و تربیت نیز از اهمیت بسیاری برخوردار است. لغت سید به معنای آقا، بزرگتر و سرور که می تواند اشاره به این باشد که کودک در هفت سال اول باید به اندازه ی کافی از نظر شخصیتی مورد احترام قرارگیرد و مرکز توجه اعضای خانواده باشد. همچنین در حدیث دیگر، در این دوره کودک به

ریحان (گل خوشبو) تعبیر شده است که این تعبیر هم حاکی از اهمیت دادن به کودک است؛ زیرا ریحان درعین لطافت و ظرافت و خوشبویی، نیاز به مواظبت و مراقبت شدید دارد تا تازگی و طراوت خود را همچنان حفظ کند. از سوی دیگر، ریحان به معنی رحمت نیز آمده است و به این معنا هم، لزوم توجه، عنایت و التفات خانواده به کودک مشهود است. درد و حدیث دیگر نیز بازی از ویژگی های این دوره ذکر شده است. در این هفت سال دنیای کودک، بازی است و بازی همه ی زندگی اوست.

۲- دوره ی اطاعت و فرمانبرداری

در احادیث معصومین، اطاعت، حرف شنوی و همچنین تعلیم و تأدیب از ویژگی های این دوره بیان شده بود. کودک در این دوره مطیع پدر و مادر می شود و خود را بیشتر در اختیار آنان قرار می دهد؛ در حالی که دوره ی قبل را با بازی و بازیگوشی سپری می کرد و محور خانه به شمار می رفت. او در این دوره با توجه به رشدی که پیدا می کند، مطیع و فرمانبردار می شود و روحیه ی اطاعت پیدا می کند. به همین دلیل، در این دوره بهترین فرصت، هم برای تعلیم (آموزش) و هم برای تأدیب (آموزش مستقیم ارزش ها و پرهیز دادن از ضد ارزش ها) فراهم می آید. والدین و مربیان در این دوره، بهترین فرصت را برای تعلیم و تربیت کودکان در اختیار دارند؛ زیرا کودک در این دوره، نه حالت بازیگوشی دوره ی اول را دارد و نه مشکلات دوره ی سوم را که دوره ی بلوغ و نوجوانی است. بنابراین، در این دوره از دیدگاه اسلام پدر و مادر محور تعلیم و تربیت هستند و کودک با خصوصیات روانی و تربیتی که داراست، آمادگی کافی را برای تعلیم و تربیت پذیری مستقیم دارد.

۳- دوره ی مشورت و هم‌رایی

در هفت سال سوم، وزیر بودن، هم‌رایی و همراهی به پدر و مادر، یادگیری حلال و حرام و دشمنی یا دوستی با پدر و مادر از خصوصیات کودک ذکر شده است. لغت وزیر می تواند در دو معنا به کار رود: یکی با توجه به ریشه ی آن (وزر) حمل کننده ی بار سنگین و دیگر مشاور و معاون و دستیار و این هر دو معنا می تواند در این دوره مصداق داشته باشد؛ زیرا جوان در این دوره باید بارگران مشکلات دوران بلوغ و تکلیف و مسئولیت بیواسطه ی بسیاری از کارهای خود را بردوش کشد و برخلاف دوره ی قبل که فرمانبردار بود، به عنوان مشاور، معاون و دستیار، در تصمیم گیری ها با اولیای خویش همکاری داشته باشد. از جمله ویژگی های دیگری که برای این دوره ذکر شده است، آگاهی یافتن به حلال و حرام است؛ زیرا از این دوره به بعد، هر کسی بنا به سنت الهی باید مسئولیت کارهای خویش را بپذیرد و برای اعمال او ثواب و جزا در نظر گرفته می شود. خصوصیت دیگر این دوره آن است که جوان با پدر و مادر خویش یا از در دشمنی در می آید یا از در دوستی. اگر پدر و مادر خصوصیت فرزند خود را در این دوره بشناسند و مسئولیت و حق مشاورت و تصمیم گیری به او بدهند، او هم با پدر و مادر خود کاملاً دوست و رفیق خواهد بود؛ اگر غیر از این با او رفتار کنند و بخواهند مانند دوره های قبل، همچنان بر او سلطه و حاکمیت داشته باشند و مسئولیت و حق تصمیم گیری لازم را به او ندهند، فرزندشان با آنها دشمن خواهد شد و محیط خانواده برای وی، آرام بخش و پرجاذبه نخواهد بود.

عوامل موثر در رشد از دیدگاه اسلام

۱- توجه به عامل فطرت در رشد و تربیت انسان

از دیدگاه اسلام وجود فطرت مسلم و قطعی است بر اساس فطرت الهی خلق شده است و دین اسلام هم دین فطرت است و به همین دلیل باقی و همیشگی است. فطرت همان سرشت انسان است و پیداست که سرشت اکتسابی نیست.

۲- عوامل ارثی (قبل از تولد) و تاثیر آنها در رشد

اسلام به عوامل ارثی و تاثیر آن در رشد انسان توجه خاصی دارد و مجموعه عوامل قبل از تولد، از قبیل نحوه انتخاب همسر، زمان ازدواج، زمان تشکیل نطفه و تاثیر عوامل ژنتیکی، ایام بارداری، هنگام تولد و زمان زایمان را در رشد و سلامت جسمی و روانی انسان موثر می داند و به آنها عنایت دارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم می فرمایند: شقاوت انسان بدبخت و سعادت انسان خوشبخت در شکم مادر تعیین می گردد (بحار الانوار، ج ۳، ص ۴۳).

۳- تأثیر عامل خانواده بر رشد از دیدگاه اسلام

از دیدگاه اسلام پدر و مادر مهم ترین نقشها و وظایف را در رشد و تربیت کودک بر عهده دارند. اسلام از همان ابتدای تولد برنامه‌ها و دستورات خاصی را برای رشد و تربیت کودک تنظیم فرموده و اجرای آن را بر عهده والدین قرار داده است. اصولاً اسلام در مورد رشد و تربیت حقوق مسلمی را برای کودکان قائل است.

اسلام در سراسر دوره کودکی و نوجوانی که مهمترین دوران رشد و تربیت کودک است برنامه‌های خاص و سفارشات تربیتی بسیاری را در انتخاب اسم، در نحوه شیر دادن و از شیر گرفتن، در صحبت و مهرورزی به کودکان و در رعایت عدالت و وفای به عهد نسبت به آنها چه در دوره بلوغ و چه در دوره جوانی بیان فرموده است. پیامبر اکرم می‌فرمایند: به کودکان خود احترام بگذارید و با آداب و روش پسندیده با آنها رفتار کنید.

۴- عامل تفاوت‌های فردی و تأثیر آن بر رشد از دیدگاه اسلام

از دیدگاه اسلام افراد بشر خصوصیات و استعدادی متفاوت دارند و هر کس از توانایی و ظرفیت معینی برخوردار است. اسلام وجود تفاوت‌های فردی را به عنوان یک امر مسلم و ضروری می‌پذیرد و آن را لازمه زندگی بشر می‌داند. براین اساس در مورد رشد و تربیت کودکان نیز توجه به اصل تفاوت‌های فردی را مورد تأکید و اهمیت قرار می‌دهد و آن را از صفات خوب والدین به حساب می‌آورد.

۵- عامل شیوه تربیتی و برنامه ریزی برای رشد از نظر اسلام

اسلام برای رشد و تربیت صحیح و مطلوب فرزندان راه عاقلانه و روش حکیمانه‌ای را توصیه می‌کند و معتقد است که فقط از این طریق سعادت و خوشبختی انسان فراهم می‌شود و یکی از این برنامه‌ها را استفاده از عامل تشویق و تنبیه می‌داند. رشد و تربیت کودکان و نوجوانان مستلزم برنامه‌های ویژه‌ای است و اسلام نیز به این منظور برنامه ریزی و بکار بردن روشهای خاص تربیتی را ضروری می‌داند و معتقد است رفتار با کودکان با برخورد نسبت به بزرگسالان متفاوت است.

از سوی دیگر اسلام سفارش می‌کند که پدران و مادران موظفند در تربیت فرزندان خود به مقتضیات زمان خود نیز توجه داشته باشند. و در تربیت آنها، شرایط و اقتضای محیط را نیز در نظر بگیرند. علی‌علیه‌السلام می‌فرمایند: آداب و رسوم زمان خود را با فشار و زور به فرزندان خود تحمیل نکنید زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما را آفریده شده‌اند (شرح ابی ابن الحدید، ج ۲۰، ص ۲۶۷)

۶- توجه هر چه بیشتر به تشویق و پرهیز از تنبیه

اسلام برای رشد و تربیت صحیح و مطلوب فرزندان، راه عاقلانه و روش حکیمانه‌ای را توصیه می‌فرماید و معتقد است که فقط از این طریق سعادت و خوشبختی انسان فراهم می‌شود و یکی از این برنامه‌ها و روش‌ها را استفاده از عامل ترغیب و تشویق می‌داند و تربیت را بر مبنای تشویق و تکریم شخصیت افراد قرار می‌دهد. از طرف دیگر اسلام، تنبیه مخصوصاً تنبیه بدنی را برای تربیت و به خصوص برای تربیت کودکان، روشی حکیمانه نمی‌داند. علی (ع) می‌فرماید: عاقل به وسیله‌ی ادب، پند می‌پذیرد و این چهارپایانند که جز با زدن تربیت نمی‌شوند (غررالحکم؛ ص ۲۳۶)

البته هدف اسلام این نیست که کودک در یک فضای تربیتی ساختگی و بدون دغدغه‌ی خاطر تربیت شود و فقط با جنبه‌های خوشایند و شیرین زندگی آشنا باشد؛ زیرا زندگی واقعی نوش و نیش و فراز و نشیب فراوان دارد. کودک را باید تا اندازه‌ای با آن سختی‌ها آشنا کرد تا وقتی بزرگ شد، بتواند در مقابل ناملازمات و سختی‌ها، تحمل و صبر لازم را داشته باشد.

هدف رشد از دیدگاه اسلام

از دیدگاه اسلام رشد معنای ارزشی و اخلاقی عمیق و گسترده‌ای دارد. این کلمه در متون اسلامی، معنای هدایت، نجات، صلاح و کمال یافتن است. بنابراین از دیدگاه اسلام رشد در تعالی انسان جایگاهی والا و ارزشمند دارد و انسان در مسیر

تعالی و کمال خویش می‌تواند به آن دست یابد البته هر کس آسان به این جایگاه و مقام بلند نمی‌رسد. پیامبر اکرم می‌فرماید: هنگامی که خداوند خیر کسی را می‌خواهد او را در دین فقیه و آگاه می‌سازد و رشدش را به او الهام می‌کند. بنابراین می‌توان گفت که رشد و تربیت از دیدگاه اسلام رشد و تربیت اخلاقی است و هدف اسلام این است که انسان را به جایگاه اخلاقی و ارزشی او برساند.